

Posudek disertační práce Mgr. titl. Ondřeje Štěcha *Problematika ideálu pospolitosti v moderních společnostech*

Disertační práce zkoumá místo pospolitosti/společenství v současných společnostech a zároveň analyzuje podoby tematizace tohoto problému v soudobé politické teorii. Námět je to velmi vhodný, aktuální a důležitý z řady důvodů, z nichž uvedu pouze dva, jeden „věcný“ a jeden „situační“. 1. Sociální útvary typu společenství úzce souvisejí se soudržností, solidaritou a morální kohezí každé společnosti. 2. Téma společenství je jedním z těch, kterým byla věnována značná pozornost v politické filosofii posledních desetiletí, a jeho zkoumáním se rozsáhle zabývá i sociologie. V české literatuře však dosud bylo zpracováno jen velmi částečně.

Výklad se dotýká celé řady závažných témat dnešní politické a sociální teorie, které zde jen vyjmenuji: zakotvení morální identity v pospolitosti (Taylor), pomyslná (imaginární) společenství (Anderson), moderní představy společnosti (Taylor), typy intersubjektivního uznání (Honneth), sociální a politické vlastnosti hlavních forem společenství (jejichž různé aspekty jsou zkoumány prostřednictvím interpretací díla významných komunitaristických autorů, jako jsou Sandel, MacIntyre, Walzer a opět Taylor).

Autorovi se v disertační práci podařilo představit a propojit do souvislého celku základní příspěvky k diskusi o významu společenství pro morální a politickou identitu moderních společností v soudobé politické filosofii. Prokázal vynikající znalost celé řady klíčových textů a schopnost s nimi samostatně a kriticky pracovat. Potvrdil a obhájil svůj předpoklad, že pospolitost je jedním ze základních aspektů nebo „kritických ideálů“ (s. 5) moderního politického života, nepostradatelným pro filosofické uchopení takových klíčových politických pojmů, jako jsou identita, svoboda, demokracie nebo solidarita. V řadě případů se autor též úspěšně pokusil o ujasnění a utřídění rozdílných teoretických koncepcí a načrtl možnosti syntézy takových pojetí, která v literatuře existovala vedle sebe, ale dosud nebyla výslovně propojena. Ve výsledku tak disertace přispívá k lepšímu pochopení povahy, místa a role pospolitosti v moderních společnostech, při tvorbě sociálních identit a v institucionálních systémech garantujících osobní a občanské svobody.

Dále se budu věnovat kritickým připomínkám, které lze k práci mít, a to vzhledem ke své úloze oponenta výrazně podrobněji.

Textu by prospěla jasněji vypointovaná a „provokativnější“ základní otázka, jež by umožnila nápaditější a původnější rozvíjení vlastního výkladu až po zajímavější závěr. „Problematika ideálu pospolitosti“ (viz název práce) představuje pouze určitou širokou oblast zájmu, nikoli pregnantní tezi, již je možné polemicky vznést a hájit. Text jako celek trpí tím, že nesměřuje k určitému jasně definovanému a závažnému cíli, jaký by mohla poskytnout právě dostatečně zřetelná a silná ústřední teze.

Cíl práce je definován příliš všeobecně a nedostatečně specificky. Autor jej formuluje takto: „sociologická analýza problému pospolitosti jakožto důležitého ideálu v rámci moderních společností. ... zkoumání a zhodnocení významu různých empirických fenoménů, které by mohly být za pospolitost označeny, a jejich vzájemných vztahů“ (s. 6; podtrženo recenzentem). K tomu mám hned tři výhrady. 1. První formulace cíle je natolik široká, že, jak už bylo řečeno výše, neposkytuje dostatečně přesné vodítko pro další psaní. 2. Práce je zaměřená politicko-filosofického spíše než sociologického, což je patrné jak z citované literatury, tak z autorova *modu operandi*. 3. Formulace cíle slibuje empirickou analýzu reálných společenských fenoménů, ale text je vyhraněně povahy interpretativně-analytické, s empirickými daty užívanými pouze pro ilustraci. Je třeba litovat toho, že empirické otázky nejsou v práci zpracovány na základě rozsáhlejšího souboru empiricky orientované literatury a dat. Autor místy projevuje snahu řešit empirické problémy teoretickým argumentem nebo zaujetím vlastního stanoviska, ač v takových případech mohou být platná pouze tvrzení opírající se o data nebo empirickou literaturu. Polemické výpady proti empiricky zaměřeným studiím (např. Putnam) jsou nepodložené a přitakávající využití ojedinělých odkazů z empiricky orientované literatury (Eriksen) je zase málo přesvědčivé.

Práce postrádá zdůvodnění výběru teoretických pojetí a autorů, kterými se autor zabývá. Předmětem interpretace a kritiky jsou některé základní texty a autoři komunitarismu, dále Benedict Anderson a Axel Honneth. Není jasné, zda interpretace právě těchto autorů může vést k výstavbě přesvědčivé a konsistentní argumentace. Nejsou zdůvodněna opomenutí, která jsou vzhledem k popularitě tématu společenství a rozsahu příslušné literatury značná. Práci chybí klasická přehledová kapitola, která by ukázala stav bádání o pospolitosti v sociologii a politické filosofii a autorovi by umožnila zdůvodnit, proč si k vlastní analýze vybírá jen malý výsek.

Autor téměř vůbec neanalyzuje pospolitost na základě sociologické literatury. Tönniesova klasická práce je jen stručně zmíněna. Podobně není věnována pozornost ani Parsonsovu konceptu sociální komunity, ač téma již bylo zčásti zpracováno i v češtině a jde o podstatný příspěvek k promýšlení vztahu mezi společnostmi a pospolitostí. Autor nepracuje s rozborův tématu pospolitosti ve stěžejních textech současné sociální teorie, například monografii o

občanské společnosti Arata a Cohenové, Gellnerových *Podmínkách svobody* a Alexanderově *Občanské sfěře*. Zpracováno není nic z obrovské časopisecké produkce, ani nedávná knižní pojednání o pospolitosti v sociologické literatuře – za zmínku stojí aspoň práce, jejichž autory jsou Philip Selznick, Zygmunt Bauman a Gerald Delanty.

V textu chybí diskuse, která by pojem pospolitosti aspoň stručně předvedla v historických souvislostech jeho vývoje a ukázala na jeho dvojznačné politicko-ideologické konotace. Vůbec není diskutováno konzervativní pojetí pospolitosti, například v německé literatuře 19. století, a jen implicitně a s nedostatečnou diferenciací se hovoří o pojetí republikánském. Postrádám také explicitní a přesvědčivou anticipaci a vyvrácení očekávatelné námitky, že pospolitost je cestou k utlačujícímu komunalismu, tradicionalismu, nedostatku tolerance a svobody.

Námět disertační práce, role pospolitosti v moderních společnostech a vztah mezi pospolitostí, sdílenými významy, hodnotami a identitou jednotlivců a skupin, je v celé své šíři mimořádně náročný a vyžaduje neobyčejně široký rozhled a prvotřídní interpretační, analytické a argumentační schopnosti. Autor v práci podle mého názoru prokázal, že dílčí kroky řešení tohoto úkolu může zvládnout výborně. Protože však nevymezil dostatečně jasně svůj cíl a okruh teorií, které ho zajímají, práce jako celek je na konceptuální a argumentační úrovni v řadě ohledů poněkud nepřesvědčivá. Nacházím v ní čtyři základní okruhy problémů tohoto druhu: přílišná složitost a nejednoznačnost pojmů, nekritické a nedostatečně propracované interpretace, závislost autorovy argumentace na zpracovávané literatuře, nejasná celková struktura argumentace.

Přílišná složitost a nejednoznačnost pojmů. Autor přejímá celou řadu složitých a dvojznačných pojmů, se kterými dále více nebo méně důsledně pracuje. Protože však tyto pojmy nejsou přesně vymezené většinou ani ve zdrojových textech, popřípadě jsou v literatuře předmětem sporů, je každá následná práce s nimi obtížná a snadno vede k problémům. Pojmy jako „social imaginary“ se jen obtížně dají bez důkladně vyjasňování práce vyjmout z původních textů svých autorů a propojit s jinými, podobně složitými pojmy v rámci vlastní argumentace. Jasnosti textu by pomohlo, kdyby autor výklad o každém klíčovém pojmu doprovodil shrnutím obsahujícím jeho pokud možno srozumitelnou a jasnou definici vhodnou i pro použití mimo původní kontext.

Nepovažuji za nedostatek, že autor kolísá mezi užíváním výrazů „pospolitost“ a „společenství“, ale v textu mohlo být řečeno, zda je považuje za dokonalá synonyma nebo mezi nimi vidí určité rozdíly. Také nikde nedefinuje význam termínu „společnost“ a neklade

si otázky, které se přímo nabízejí, jako například, zda je integrace společnosti odlišná od integrace společenství nebo jaký je vztah mezi společnostmi a Andersonovým pomyslným společenstvím.

Nekritické a nedostatečně propracované interpretace. Řada základních textů, jako jsou zejména části prací Charlese Taylora a Axela Honnetha, je vyložena bez hlubších souvislostí a kritického odstupu. Taylora se mi zdá velmi obtížné až nemožné dobře vyložit bez odkazu k jeho základnímu pojmu silných hodnocení, který představuje ve starším článku *What is human agency?* a rovněž v autorem jinak zčásti zpracované první kapitole knihy *Sources of the Self*. V případě Honnethovy teorie uznání by důkladnější představení a kritické ověření její platnosti mělo nutně zahrnovat její zasazení do velkého proudu sociologické a psychologické literatury, která se věnuje konstituci identity v rámci vztahů k druhému a dalším osobám nebo objektům. V dané podobě pokládám kontextualizaci a kritické potvrzení teorie za nedostatečné.

Závislost autorovy argumentace na literatuře. Řada pasáží textu je tvořena autorovou vlastní argumentací nebo důkladnou a přesvědčivou interpretací důležitých základních textů, ale v některých částech se pisatel spokojil s přejímáním interpretací obsažených v literatuře. Rezignuje na rozvíjení vlastních myšlenek a nabízí pouze shrnující interpretace textů významných autorů, aniž by jim propůjčil sílu argumentu. Např. na s. 48nn komentuje některé teze Foucaulta a Habermase pouze prostřednictvím Honnethovy interpretace, bez snahy o získání odstupu vůči této interpretaci. Reproductivní charakter je patrný i z dikce textu („Předmětem další interpretace jsou...“, s. 48). Podobně část II.4. o vztahu mezi uznáním a hodnotami podle Honnetha je převážně vystavěna pouze na výkladu článku Arto Laitinena a tento výklad je málo přehledný a přesvědčivý.

Nejasná celková struktura argumentace. Autorův výklad obsahuje několik zajímavých a vydařených dílčích kroků, ale jako celek, ve východiscích a zejména v závěrečné fázi postrádá přesvědčivost i přehlednost. Pracuje s několika dílčími pojetími společenství v celé řadě souvislostí (s identitou, sociálními vztahy, povahou hodnotové koheze atd.), ale zůstává stát na půli cesty a nedospívá k jasným a jednoznačným závěrům. Konkrétně zde upozorním na dva základní okruhy problémů vyplývajících z nepříliš důkladně propracované argumentační struktury a nejasného konceptuálního půdorysu práce.

Autor pracuje se základní tezí o pospolitém zakotvení hodnot a morální identity jednotlivců, ale až příliš snadno se zde podle mého mínění spokojuje s přejímáním stanovisek komunitaristických autorů a tuto rozhodně ne samozřejmou tezi dostatečně nerozvádí,

nespecifikuje a nepodkládá širokým spektrem literatury. Současně není přesvědčivý ani další klíčový krok, s předchozím úzce související, v němž odkazem na ústřední význam hodnot pro sociální stabilitu a kohezi zdůvodňuje potřebu pospolitosti. Je pospolitost jedinou cestou ke kohezi? Toto není jasně řečeno a zdůvodněno. Dalším problémem je v této oblasti i nevyjasněnost vzájemné závislosti mezi hodnotami a pospolitostí: hodnoty jsou jednak podmíněny pospolitostí a současně jsou potřebné pro to, aby pospolitost vůbec mohla existovat. Co předchází čemu? Nebo zde máme příklad „duality“?

Dále se autor pokouší najít pojitko mezi třemi různými pojetími společenství na jedné straně – malými pospolitostmi, pojetím pomyslného společenství Benedikta Andersona a abstraktním komunitariánským pojetím, které odvozuje z interpretace některých textů této školy (ale toto pojetí je jinde v textu nahrazeno veřejností jako třetí formou pospolitosti) - a Honnethovou teorií uznání na straně druhé. Tento ambiciózní pokus o propojení různých perspektiv se mi však nezdá být dotažený do konce a dostatečně podrobně vyargumentovaný. Představení různých pojetí pospolitosti je mnohdy trefné a obsahuje výborné postřehy, ale nevede k výsledkům sdostatek přesným a podrobným na to, aby byly použitelné pro přesvědčivé propojení s Honnethovou teorií. Sama Honnethova teorie tří typů uznání je představena nedostatečně. Autor se detailně zabývá intimními vztahy založenými na lásce, to znamená těmi, které jsou z hlediska politického komunitarismu nejméně zajímavé. Naznačovat, jak autor činí na straně 128n, že pospolitost lásky je totéž co malá pospolitost, nepovažuji za správné. Mezi vztahem matka-dítě nebo partner-partnerka a vztahem sousedů v místním společenství existuje řádový rozdíl, který se daným tvrzením bez důkazu popírá. Autor své stanovisko nijak zvlášť nepodepírá argumentací ani odkazy na literaturu.

Výstavba textu je poměrně dobře čitelná a logická, ale k některým částem, které považuji za důležité, mám určité připomínky:

II.1: Není zcela zřejmé, jakou funkci v práci má tato část. Jako kritické uvedení do myšlení novější frankfurtské školy je napsána dobře, ale pro argumentaci v širším celku práce je nadbytečná. Termín „Kritická teorie“ není důvod psát s velkým K.

II. 4: Klíčová část, ale, jak už bylo řečeno. slabě vyargumentovaná, v zásadě jen interpretace textu Laitinena. Problém, jak spolu souvisí intersubjektivní uznání a hodnoty, by autor měl vysvětlit důkladněji.

III.2: Autor rozlišuje tři rozdílné způsoby chápání pospolitosti: 1) malá skupina lidí – 2) velké, představované společenství – 3) pojetí společenství ve filosofickém komunitarismu, které je abstraktní a nejednoznačné. K němu autor na základě své argumentace posléze přidává ještě veřejnost (s. 95-6). K tomu tři poznámky:

Typologie není dostatečně analyticky propracovaná. Je např. místní komunita a národ společenstvím *ve stejném smyslu slova*? Nepochybně existují podstatné rozdíly. Andersonova koncepce „pomyslných společenství“ je hluboce paradoxní, spojuje protikladné skutečnosti, a každý autor, který s ní pracuje, by se měl nejdříve pokusit ji analyticky vyjasnit. Jinak hrozí chronické pojmové nejasnosti. Naopak mohou mezi typy pospolitostí existovat i shody, které nejsou z výkladu patrné. Anderson v úvodu své práce připouští, že i malá společenství mohou být pomyslná („dílem představivosti“, s. 22 českého překladu). Domnívám se, že každé společenství je vždy i výsledkem působení představ účastníků a tato dimenze měla být důkladněji prozkoumána.

V analýze implicitního pojetí pospolitosti v komunitaristické literatuře autor mohl použít i další texty a snažit se dospět ke konkrétnější a současně diferencovanější formulaci (je sporné, zda všichni komunitaristé sdílejí stejnou představu pospolitosti). Užitečný mohl být například text Michaela Walzera „The Concept of Civil Society“.

Přechod k veřejnosti není přesvědčivě argumentačně proveden a vůbec chybí systematická diskuse pojmu veřejnost. Je sporné, zda veřejnost je pospolitostí. Je-li jednou z funkcí veřejnosti umožňovat diskursivní vyjednávání mezi zastánci protichůdných hodnot, pak veřejnost pospolitostí není.

III.3: Část pojednává o povaze vztahů v pospolitosti. Autor klade vhodnou otázku, jak se liší vztahy v malých společenstvích od vztahů ve společenstvích imaginárních. Vlastní výklad je ale poněkud nepřehledný. Autor hovoří o tom, že představí tři pomyslné pospolitosti, ale ve výkladu k nim přidává ještě čtvrtou (s. 103 a 105 dvakrát oznamují, že jde o poslední položku výčtu).

IV.: „Model pospolitosti“ není vhodný název. Žádný model (jaký?, jakého typu?) autor nepředstavuje, pouze diskutuje některé aspekty pospolitosti a příslušnou literaturu.

IV.1: Hodnoty a typy pospolitosti: argumentace nedostatečně propracovaná.

IV.2: Pronikání různých typů pospolitosti - důležitá otázka. Ale chybí odpověď na zásadní otázku, co to je společnost a jaký má vztah k pospolitostem různého typu.

Disertační práci doporučuji k obhajobě.

V Praze dne 12.4. 2011

Marek Skovajsa, Ph.D.